

Літаратура

1. Скарга П. Берестейский собор и оборона его // Русская историческая библиотека. Памятники полемической литературы. Кн. 3. Т. 19. СПб., 1903.
2. Кароткі У.Г. Беларускія прадмовы і пасляслоўі другой палавіны XVI – першай палавіны XVII ст. // Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Францыска Скарыны. Мінск, 1991.
3. Потей И. Антиризис или Апология // Русская историческая библиотека. Памятники полемической литературы. Кн. 3. Т. 19. СПб., 1903.
4. Скарга П. Берестейский собор и оборона его // Русская историческая библиотека. Памятники полемической литературы. Кн. 2. Т. 7. СПб., 1882.
5. Skarga P. O rządze y jedności kościoła Bożego. Новые статьи Петра Скарги // Русская историческая библиотека. Памятники полемической литературы. Кн. 2. Т. 7. СПб., 1882.
6. Skarga P. O jedności Kościoła Bożego pod jednym pasterzem // Русская историческая библиотека. Памятники полемической литературы. Кн. 2. Т. 7. СПб., 1882.

В.У. Дзегцярэнка

ЛІТАРАТУРНЫЯ І ФАЛЬКЛОРНЫЯ ТРАДЫЦЫІ Ў ТВОРЧАСЦІ КАРАЛЯ ЖЭРЫ І ЮЗАФА БАКІ

Караль Жэра (1743 – пасля 1798) і Юзаф Бака (1706–1780) – прадстаўнікі позняга барока¹, суайчыннікі, выхаванцы езуіцкіх школ, ксяндзы-місіянеры, творчасць якіх амаль незнаёмая беларускім літаратуразнаўцам.

Караль Жэра – манах-францысканец, які нарадзіўся на Падляшшы, вучыўся там у езуіцкай калегіі, а быў ксяндзом на Беларусі. Ён аўтар кнігі “Vorago rerum. Torba śmiechu...” – зборніка фацэцый, сабраных ім, літаратурна апрацаваных і ўкладзеных у кнігу са стройнай кампазіцыяй:

1. Доўгая квяцістая макаранічная назва.
2. Макаранічны верш, у якім зашыфравана прозвішча Жэра.
3. Апісанне родавага гербу Жэраў.
4. Аўтабіяграфія, напісаная макаранічнай (польска-лацінскай) мовай.
5. Прадмовы (шэсць), звернутыя да чытача, крытыка, паслядоўніка.
6. Уласна фацэцыі (235). Сама наяўнасць гэтых элементаў сведчыць пра імкненне стварыць закончаны, арганізаваны твор, кнігу для шырокага чытання, якая б адпавядала літаратурным канонам.

Юзаф Бака – ксёндз-езуіт, які нарадзіўся ў сям’і мінскага скарбніка, вучыўся ў езуіцкай калегіі, быў місіянерам на Беларусі і Літве. Асноўным

¹ Польскі даследчык Чэслаў Хэрнас лічыць межамі позняга барока 1670–1730 гг. [5, с. 20–21].

яго творам з'яўляецца кніга з дзвюх частак “Uwagi rzeczy ostatecznych i złości grzechowych; Uwagi śmierci niechybnej...”. Найбольш цікавая для даследавання другая частка кнігі – зборнік вершаў-напамінаў пра непазбежную смерць. Гісторыя выданняў, трактовак, даследаванняў і наследаванняў Ю. Баку вельмі багатая, цікавая і поўная парадоксаў. У розныя часы яго кнігу лічылі глыбока рэлігійнай, набожнай, потым поўнай гумару, гратэску, яе аўтара – рэлігійным паэтам, пасля графаманам, эпігонам, гумарыстам і г. д.

Абодва вышэй згаданыя творы напісаны па канонах барока, у адпаведнасці з асноўнымі эстэтычнымі прынцыпамі стылю. Суседства высокага і нізкага, вытанчана-містычнага і груба натуралістычнага, трагічнага і камічнага [4, с. 40], рэальнага і фантастычнага, сакральнага і свецкага, прынцып сумяшчэння несумяшчальнага (“*diskordia concors*”) рэалізуецца ў гэтых творах. Культуру позняга барока можна назваць тэатралізаванай: батлейка, сюжэты жывапісу, відовішчныя літургіі, абрады, езуіцкі тэатр, публічныя дыспуты. Усё гэта можна назваць крыніцамі натхнення К. Жэры і Ю. Бака.

Мэты “Торбы смеху” – забаўляльная і маральна-дыдактычная, напрыклад, ў назве аўтар кажа: “дзеля ўцехі і забавы, а часам служыць кожнаму і дзеля выратавальнага павучання...” [7, с. 31]. У цэлым гулівы, жартаўлівы настрой кнігі, у прыватнасці прадмоваў да яе, дазваляе К. Жэру непрыкметна, між іншым устаўляць сур’ёзныя рэчы, павучанні, напрыклад: *Należy tedy wcześniej rzeczy obwarować, // Żeby potem na onych nigdy nie szkodować* [7, с. 40]. Так аўтар сумяшчае ў сабе дзве асобы: ксяндза і свецкага “веселуна”. Ю. Бака таксама імкнецца не толькі навучыць, але і расмяшыць чытача, але смех яго, на нашу думку, не светлы, як у К. Жэры, а гучыць як смех чалавека, асуджанага на непазбежную смерць. Хіба могуць натуралістычныя (тыповыя для барока) сцэны раскладу чалавечага цела, пахавання выклікаць здаровы, бестурботны смех? Хутчэй аўтар імкнецца засцерагчы ад граху, чым дасягае маральна-дыдактычнай мэты.

Прадмоўна-пасляслоўны комплекс кнігі К. Жэры мае шмат складнікаў. Ён дазваляе зрабіць аналіз суадносін ‘аўтар-чытач-кніга’. Традыцыйна аўтар з дапамогай прадмовы фарміруе чытацкае ўспрыманне і ўяўленне пра кнігу, ад якога непасрэдна залежыць далейшы лёс твора. Т. ч., аўтар спрабуе ўстанавіць кантакт з чытачом, рыхтуе яго да ўспрыняцця асноўнага тэксту. Вядома ж, гэта чытач уяўны, узорны, ідэальны, яго прадугледжвае аўтар [1, с. 282], але, безумоўна, ён не мог не

ўздзейнічаць і на рэальнага адрасата. Аўтары прытрымліваюцца канвенцыі рыторыкі і аратарскага слова, выкарыстоўваючы ў іх рытарычныя прыёмы (звароткі, формы пераканання, каментарыі), а таксама некаторыя рытарычныя тропы (метафары, параўнанні, іронію) [1, с. 286].

У прадмовах да “Торбы смеху” выразна бачыцца імкненне К. Жэры стварыць сяброўскую атмасферу, імітуючы дыялог. Чытач выступае як паўнапраўны партнёр, удзельнік зносін, размовы. Паколькі характар кнігі забаўляльны, гумарыстычны, адпаведны і характар прадмоў, адсюль і стаўленне, манера зваротаў да чытача – з непрыхаванай іроніяй, “псеўдапавагай”. Т. ч., чытач “Торбы смеху” павінен быць адукаваным чалавекам, бо пісьменнік выкарыстоўвае пэўныя “коды” (цытаты з твораў аўтараў антычнасці, Святога Пісання, лацінскія фразеалагізмы), якія могуць быць незразумелымі і нават застануцца незаўважанымі непадрыхтаваным чытачом, у той жа час ён павінен ведаць мову сялян, адчуваць смак народнага гумару. Таму адрасат зборніка К. Жэры – адукаваны сярэдні шляхціц, з пачуццём гумару і лаяльным стаўленнем да сялян.

Ю. Бака таксама складае прадмовы да кожнай з дзвюх частак сваёй кнігі, аднак яны не даюць такога карыснага матэрыялу для вывучэння суадносін ‘аўтар-чытач-кніга’ як прадмоўна-пасляслоўны комплекс¹ “Торбы смеху”. Першая прадмова прысвечана тэме граху, другая расказвае пра неахопную ўладу смерці. Яны выконваюць маральна-дыдактычную функцыю, даводзяць прызначэнне кнігі, рыхтуюць чытача да ўспрыняцця ўласна тэксту: *Ta prawda wierszem tu jest wyrażona, // Na dusz pożytek świata utworzona. // Czytajże chętnie, miły Czytelniku, // A śmierć uprzedzaj cnotą, katoliku* [Do czytelnika: 31–34]².

Ю. Баку, безумоўна, таксама хвалюе пытанне ўздзеяння на чытача, таму ён звяртаецца да здабыткаў уласнай прапаведніцкай практыкі, карыстаецца прыёмамі з пропаведзяў сваіх калег (рытарычныя пытанні, загадны лад, шматлікія звароткі і інш.). У сваіх вершах ён імкнецца суцэльна завалодаць увагай адрасата, абраўшы сабе непаўналетняга чытача, як лічыць польскі даследчык творчасці пісьменніка Аляксандр Наварэцкі [6, с. 139]. Да такога чытача накіраваны вершы “Młodym uwaga”, “Dworskiej młodzi uwaga”, “Uwaga prawdy z rozrywką”, а таксама фрагменты большасці іншых вершаў зборніка. Таму ён імкнецца размаўляць

¹ Кніга не мае пасляслоўя, бо яна «да канца свету незавершаная», як сцвярджае аўтар у назве, але мы будзем карыстацца традыцыйным тэрмінам **прадмоўна-пасляслоўны комплекс**.

² Тут і далей спасылкі на “Uwagi rzeczy ostatecznych i złości grzechowych; Uwagi śmierci niechybnej...” будуць падавацца пазначэннем назвы верша і нумароў радкоў.

з чытачамі іх жа мовай, выкарыстоўвае памяншальна-ласкальныя формы, школьны жаргон, загадкі, лічыльнікі, вершыкі, выдатна вядомыя ксяндзу – выхаванцу, а пазней і настаўніку езуіцкай калегіі. К. Жэра таксама не забывае пра сваю *alma mater*. Сустрэкаем у яго зборніку рэбусы, загадкі, вершыкі і песенькі, тлумачэнні прыёмаў стварэння таемнай мовы школьнікаў і інш.

Адукацыя шмат у чым уплывае на чалавека, фармуе пэўны тып мыслення, светабачання. Езуіцкая адукацыя была бясплатнай, але яна імкнулася да ўлады ва ўсіх сферах жыцця чалавека. Сапраўднымі дабрачыннасцямі ў езуітаў лічыліся набожнасць, пакорлівасць і цярдлівасць. У кнігах К. Жэры і Ю. Бакі асуджаюцца азартныя гульні, п'янства, лянота, імкненне да багацця. Чым жа займаюцца героі Ю. Бакі? Яны гуляюць, бавяцца, п'юць, але за гульнёй усё роўна хаваецца смерць, непазбежнае знішчэнне, свет асуджаны на гібель. Увогуле, чалавек барока адзначаны пячаткай грэхападзення і смерці, а ўсё яго жыццё – шлях да яе. Нават ксяндзы не пазбаўлены грахоўнасці – таксама п'юць, гуляюць у карты.

Езуіцкая адукацыя наклала свой адбітак на абодвух пісьменнікаў. Іх вучылі майстэрству імітацыі, тэхніцы наследавання класічным узорам [6, с. 24]. Таму гэта натуральна (як у цэлым для ўсёй літаратуры барока) – запазычваць паэтычныя сродкі, матывы, вобразы і інш. Так, напрыклад, Ю. Бака карыстаецца з твораў езуіцкіх аўтараў – сваіх папярэднікаў і сучаснікаў. У цэлым ён ідзе за традыцыяй “*poezji rzeczy ostatecznych*”¹.

І Ю. Бака, і К. Жэра акрамя літаратурных запазычанняў выкарыстоўваюць штодзённы жыццёвы вопыт, размоўныя формулы, формулы з народных песень (зварот да фальклору цалкам адпавядае барочнай традыцыі), афарызмы, метафары з вясковага жыцця, каб адпавядаць густам тагачаснай шляхты, быць для іх цікавымі і смешнымі. Абодва творы – выдатны матэрыял для прамаўлення ў сяброўскай шляхецкай кампаніі.

“Афарызм – абагульненая думка, якая выражана ў лаканічнай, пастацку завостранай форме (звычайна з дапамогай антытэзы, гіпербалы, паралелізму і інш.)” [2, стб. 63]. У фальклору да афарызмаў адносяцца прымаўкі і прыказкі, у літаратуры – гномы і сентэнцыі, апафегмы, хрыі, максімы.

Ю. Баку не вельмі цікавілі лацінскія сентэнцыі ў іх чыстым выглядзе, яны заўсёды сустракаюцца ў яго ў перакладзе, змененым, спрошчаным выглядзе. Хутчэй можна гаварыць пра алузіі. Тут нельга вызначыць

¹ Маецца на ўвазе лацінская анталогія “*Cztery rzeczy ostateczne człowieka*”, якая ў польскім перакладзе з’явілася ў 1648 г. і неаднаразова ўзнаўлялася пазней.

канкрэтныя межы выкарыстання выслоўяў, яны змешваюцца з іншымі словамі, фразамі ў агульную сумесь, паэт па-майстэрску перарабляе іх, адаптуе і мадэрнізуе, злучае і падзяляе, скарачае і разбудоўвае. Падобны да гэтага падыход бачым у прадмовах да “Торбы смеху”. Аўтар гуляе з лацінскімі выслоўямі (цытатамі з твораў антычнасці, Святога Пісання), нанізвае іх у цэнтонны разам з беларускімі і польскімі прымаўкамі. Але зусім па-іншаму францысканец выкарыстоўвае афарызмы рознага паходжання, уключаючы іх ў тэкст саміх фацэцый: 1) прыказкі і прымаўкі ўкладваюцца ў вусны герояў, што робіць іх мову больш жывой, каларытнай, яны адыгрываюць значную ролю ў стварэнні вобразаў; 2) афарызм выконвае ролю пуанта ў анекдотце; 3) афарызм-мараль, каментар аўтара да апісанай сітуацыі; 4) фабульная сітуацыя твора разгортваецца на аснове афарызма. Россыпы прымавак выконваюць тут эстэтычную і дыдактычную функцыі, захоўваючы ў сабе народную мудрасць.

Ю. Бака ловіць у жывой мове трапныя, шырока распаўсюджаныя выразы, устаўляе іх у свой твор: *długi język, zdrów bywaj*; параўнанні *jak w raju, jak na raku*; праклёны *holota, obiboku* і інш. Здаецца, уключэнне выслоўяў павінна дапамагаць усталёўваць кантакт з адрасатам, але эфект атрымліваецца іншы: “выслоўі Бакі “ўваходзяць у плоць і кроў” чытачоў, далікатна іх зачароўваюць і заваёўваюць” [6, с. 42]. Аўтарам не прадугледжаны дыялог, афарызмы так і сыплюцца з яго вуснаў, ствараючы камічны эфект.

Пісьменнікаў, людзей адной эпохі, хвалююць адны пытанні, праблемы (тэма смерці, марнасці быцця, граху і інш.). Твор Ю. Бакі цалкам прысвечаны напаміну пра смерць, але і К. Жэра таксама згадвае пра яе непазбежнасць: *A przy tym, aby zawsze do Boga się mieli, // Nie wiedząc, gdzie śmierć schwyta, w drodze czy w pościeli* [7, с. 40].

Тэма п’янства прысутнічае ў абодвух ксяндзоў:

К. Жэра

Non meriut dulcia, qui non gustavit amara.
Kto nie pije gorzałki – od zakąski wara.
Godzien ten śmierci, a śmierć tego godna,
Kto tej szklaneczki nie wypije do dna.
Życie moje było w życie,
Żyłem z żyta wodą,
Straciłem życie, a w życie
Żyto życia szkoda”[II: 73].

Ю. Бака

Stój, dla Boga, obiboku!
Patrz choć zezem, śmierć na oku!
Dopijasz,
Dobijasz
Twe życie [6, с. 30].

Мэта адна: напамінь пра тое, што п'янства – грэх, але спосабы дасягнення гэтае мэты розныя. К. Жэра з іроніяй абвяшчае годным смерці таго, хто не вып'е, а Ю. Бака пагражае смерцю таму, хто будзе піць. Але канец абодва прарочаць адзін – страта жыцця.

Такім чынам, кнігі Караля Жэры і Юзафа Бакі, напісаныя ў адну эпоху, здаецца, маюць на мэце адно: навучыць і павесяліць. “Езуіцкая стратэгія пісьма для народа стварала магчымасць злучэння закасцяналай рэлігійнай паэтыкі з элементамі папулярнага пісьменства, асабліва фальклору і махлярскай літаратуры” [6, с. 82]. Пісьменнікі будуць свае кнігі як “няспыннае апракідванне ў смежавы свет усяго існага”, ствараюць своеасаблівую “эстафету смеху” [3, с. 370], пры гэтым падымаючы вельмі важныя і сур'ёзныя пытанні маральна-дыдактычнага характару.

Літаратура

1. Варда А. Об отношении автора к читателю в России XVIII века // Взаимодействие литератур в мировом литературном процессе (Проблемы теоретической и исторической поэтики): В 2 ч. Ч. 2. Гродно: Гргу, 1998. 489 с.
2. Гаспаров М.Л. Афоризм // Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А.Н. Николюкина. М., 2001. Стб. 63–64.
3. Лихачев Д.С. Историческая поэтика русской литературы. Смех как мировоззрение и другие работы. СПб.: Алетейя, 1997. 458 с.
4. Современный словарь-справочник по литературе / Т.Д. Венедиктова и др.; сост. и научн. ред. С.И. Кормилов. М.: АСТ: Олимп, 1999. 704 с.
5. Hernas Cz. Literatura baroku. Dzieje literatury polskiej. Warszawa: PWN, 1987. 316 s.
6. Nawarecki A. Czarny karnawał. “Uwagi śmierci niechybnej” księdza Baki – poetyka tekstu i paradoksy recepcji. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1991. 377 s.
7. Żera K. Vorago rerum. Torba śmiechu. Groch z kapustą. A każdy pies z innej wsi... Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, 1980. 324 s.

Ф.В. Драбеня

АСЭНСАВАННЕ ГІСТОРЫІ НАРОДА Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ДРАМАТУРГІІ

У 1990–2000-х гадах у беларускай драматургіі, як і ў папярэднія дзесяцігоддзі, актыўна развівалася менавіта драма з яе разнастайнымі жанравымі формамі і падвідамі.

Мінулае народа заўсёды прыцягвала майстроў слова. У звароце драматургаў да мінулага праяўляецца імкненне да мастацкага аналізу